

**The modelling of a communicative situation
to implement a long-term mind manipulation plan**

The article analyses a series of manipulative moves aimed at the manipulator's plan implementation in the long term. The author considers concrete lingual and extra lingual tools that facilitate successful implementation of the manipulator's intent. It is proved that the successful implementation of the long-term plan with clear manipulative sequence of communication moves calls for the knowledge of psychology and the mastery of the skills of verbal and non-verbal communication.

Keywords: *mind manipulation, communicative situation, lingual and extra lingual means of mind manipulation, manipulative move.*

УДК 811'14'02:81'42

Ф. В. Довбищенко, магістрант
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

**КОМУНІКАТИВНА СТРУКТУРА І КНИГИ ТРАКТАТУ
ГЕРОДІАНА "ІСТОРІЯ ПІСЛЯ МАРКА АВРЕЛІЯ"**

У статті досліджено комунікативну структуру І книги трактату грекомовного історика III ст. н.е. Геродіана "Історія після Марка Аврелія", встановлено принцип функціонування прийому "текст у тексті". Доведено, що застосування цього прийому свідчить про необхідність розмежування авторської та нараторської комунікації в історіографічних творах, адже саме авторська комунікація перебирає на себе функцію розбудови латентної концептуальної основи твору.

Ключові слова: *структура комунікації, прийом "текст у тексті", грекомовна історіографія, пізньоелліністичний період.*

У сучасному мовознавстві зростає інтерес до наратологічних студій. Це зумовлено антропоцентричним характером не лише лінгвістики, а й інших суміжних із нею гуманістичних наук (культурології, історії, соціології, психології та ін.). У центрі наукового пошуку перебуває людина, і наратив є одним із головних способів вираження її світоглядних орієнтирів. Наратологія як наука вивчає наратив як головний структуруючий фактор

нашого сприйняття, адже впорядкування часу та простору в наративних формах становить один з головних способів, у який ми будуємо значення взагалі [General]. Тож завдання наратології – не лише подати теорію наративу, а й пояснити, яким чином наратив формує наше уявлення про навколишній світ.

Актуальність даного дослідження зумовлено тим, що пізньоантичні історіографічні наративи студіювалися переважно під кутом зору їх придатності як історичного матеріалу, тоді як необхідною видається спроба аналізу наративних стратегій у творах елліністичної доби, зокрема у творі Геродіана "Історія Римської держави після Марка Аврелія", та застосування дискурсивних підходів до історіографічних творів античності як таких, що не позбавлені фікціональності.

Мета дослідження – дослідити структуру комунікації та прийом "текст у тексті" у I книзі трактату грекомовного історика III ст. до н.е. Геродіана "Історія після Марка Аврелія".

Об'єкт дослідження – історіографічний наратив I книги трактату Геродіана "Історія Римської держави після Марка Аврелія" (Τῆς μετὰ Μάρκου βασιλείας ἱστορίας βιβλία ὀκτώ).

Предмет дослідження – структура комунікації та прийом "текст у тексті" як засіб взаємодії її авторської та нараторської складових у творі автора. **Матеріали дослідження** – I книга трактату Геродіана "Історія Римської держави після Марка Аврелія".

Серед визначних праць, у яких всеохопно і ґрунтовно була розроблена теорія наративу, варто відзначити роботи Ю. Тиньянова, В. Пропа, М. Бахтіна К. Леві-Строса, Ж. Женета, Р. Барта, А. Греймаса, Ц. Тодорова, У. Еко, Р. Барта, М. Фуко, Ю. Кристевої.

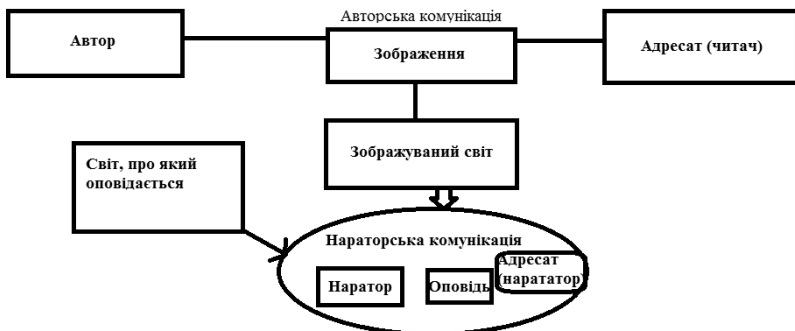
Засновник французького структуралізму К. Леві-Строс уперше застосував знакову теорію Ф. де Сосюра до нелінгвістичного матеріалу, а саме в етнології ("Елементарні структури роду", 1949). Заслугу К. Леві-Строса вбачають також і в тому, що він уперше сформулював важливе теоретичне припущення, згідно з яким "культура має будову, подібну до будови мови" ("Структурна антропологія", 1958) [Lévi-Strauss 1958, 79]. К. Бреммон [Бреммон 2001, 475] була окреслена та обґрунтована можливість

аналізу наративних текстів з позицій структуралізму, що передбачає трактування тексту як системи знаків, кожен з яких є відношенням означника і означуваного, а у випадку наративних текстів – дискурсу та розповіді [Ткачук 2002, 34, 128]. Умовно таку структуру наративного тексту можна зобразити так:

$$\text{знак} \quad = \quad \frac{\text{означник} \quad \text{дискурс ("як?")}}{\text{(нарратив)} \quad \text{означуване розповідь ("що?")}$$

Наративні тексти можна називати розповідними, бо вони завжди мають ознаку подієвості та містять виклад певної історії (слово *нарративний* походить від лат. *narrare* "оповідати"). Ключовою фігурою комунікації у наративних текстах є **наратор** – "той, хто розповідає в тексті" [Ткачук 2002, 83]. За М. Зубрицькою, наратор у розповідному тексті – це "голос, який промовляє, відповідає за акт нарації, оповідаючи про подію як "правдиву історію" [Антологія 2001, 799]. Наратор, що належить не до реального, а до текстуального світу, передає розповідь іншій його частині – **нараторові**. Наратор (фр. *narrataire*) є адресатом наратора, тією інстанцією, до якої звернена його розповідь [Genette 1972, 226].

У наративних текстах прийнято виділяти подвійну структуру комунікації, адже наратор та наратор є компонентами світу, який зображується в тексті **автором**, а адресатом авторського повідомлення постає **читач**. На відміну від наратора та наратора, дві останні інстанції існують у реальному світі: автор є конкретною особою, існування якої не обмежене текстом. За О. Ткачуком, "реального чи справжнього автора не слід змішувати із прихованим автором наративу або наратором; на відміну від них, він не є властивим наративу чи вивідним з нього" [Ткачук 2002, 6]. Читач, як і автор, є певною особою, яка сприймає твір як авторське повідомлення і так само існує поза текстом [Шмид 2003, 41]. Подвійну структуру комунікації в наративному тексті можна зобразити у вигляді схеми [Шмид 2003, с. 35]:

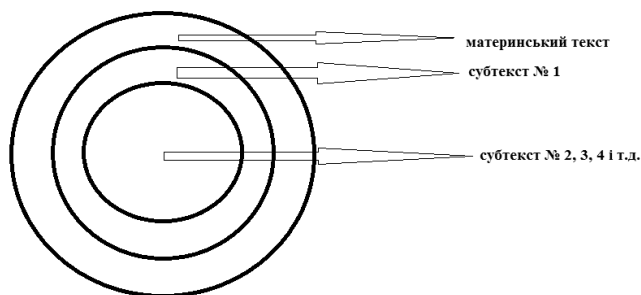

Як бачимо, нараторська комунікація є складовою частиною авторської, причому відноситься саме до зображуваного автором світу, адже і наратор, і його уявний адресат, і повідомлення, яке йому передається, формуються авторською уявою.

В "Історії..." Геродіана простежуємо такий конструктивний прийом, який може бути кваліфікованим як "текст у тексті": тобто, в тексті вичленуємо інший текст, який Ю. Лотман називає "текстом-кодом". Згідно з Ю. Лотманом, існують дві діаметрально протилежні за своїм змістом функції текстів культури, одна з яких пов'язана з "адекватною передачею значень", а інша – з "породженням нових смислів" [Лотман 2000, 425]. Остання функція стосується текстів культури, суттєвою структурною ознакою яких є "внутрішня неоднорідність". Текст у другій своїй функції "являє собою будову, сформовану як систему різнорідних семіотичних просторів, у континуумі яких циркулює певне вихідне повідомлення" [Лотман 2000, 425]. Така семіотична конструкція нагадує принцип лялькової "матрьошки", коли в так званій "материнській" текст вкладаються (вживлюються) інші субтексти, що породжує виникнення нових смислових можливостей, тобто робить текст генератором нових ідей та смислів.

Для текстів у другій функції може бути застосована "бахтінська" методика розшарування основного тексту на субтексти. "Якщо методика Пропа, – роз'яснює Ю. Лотман, – орієнтована на те, щоб з різних текстів, уявивши їх як пучок варіантів одного тексту, вирахувати єдиний текст-код, що лежить у їхній основі,

то методика Бахтіна, починаючи з "Марксизму і філософії мови", протилежна: в єдиному тексті вичленовуються не тільки різні, але, що є особливо істотним, взаємнеперекладні субтексти" [Лотман 2000, 427]. Взаємнеперекладні (іншими словами – "незрозумілі" з точки зору даної системи) субтексти вступають у діалогічні відносини з "материнським" текстом, створюючи ефект поліфонії. Така семіотична ситуація графічно може бути змальованою й осмисленою у вигляді концентричних кіл (ярусів), коли кожен з них являє собою той чи інший варіант організації семіотичного простору, а їхня контамінація спричиняє формування єдиної цілісної системи різнопланових, але взаємопов'язаних внаслідок цілеспрямованого накладання один на одного семіотичних просторів:

Характерною для зазначеної семіотичної моделі є проблема маркування внутрішніх кордонів, які відокремлюють текст від субтексту або ж субтекст від іншого субтексту. Ці кордони (інакше – рамки) текстів покликані розмежовувати текстові інформаційні поля різного способу кодування.

Яскравим прикладом конструктивного семіотичного прийому "текст у тексті" є одинадцята частина першої книги "Історії..." Геродіана [Herod.1.11]. У трактаті оповідається про складні перипетії історії влади у Римській імперії, що ознаменували початок кризи III ст. Всебічний аналіз цього твору як історіографічної пам'ятки міститься в роботах Ф. Кольба [Kolb 1972], А. Кемезиса [Kemezis 2014] та ін. Тут обмежимося стислим оглядом тієї частини сюжетної лінії Геродіанової праці, яка нас цікавить.

У попередніх частинах (Herod.1.1, Herod.1.10) Геродіан повідомляє про замах на імператора Комода, яким тому, однак, вдалося запобігти. Зокрема, йдеться про змову імператорової сестри Луцілли з начальником кінноти Переннієм, а також про розбійницькі заворушення, які в часи правління Комода відбувалися в Іспанії та Галлії. У першому випадку змову було розкрито завдяки мандрівному філософові, який на театральній виставі публічно повідомив імператорові про замах, що його проти нього готували домочадці. Бандитські повстання в провінціях увінчалися замахом на Комода, організованим вождем заколотників колишнім солдатом Матерном. Убити імператора планувалося під час урочистої процесії на честь свята Богині-Матері. Однак і цього разу змовникам не вдалося досягти своєї мети. Проте відбулося інше: саме після другого замаху Комод став по-справжньому деспотичним правителем, в імперії і насамперед серед близького оточення імператора, почалися масштабні репресії. Геродіан вважає за потрібне вставити у свою розповідь легенду про перевезення статуї до Риму та про диво, показане римлянам засудженою за найтяжчий гріх весталкою, завдяки якому стало можливим транспортування статуї вгору річкою Тибр [Herod.1.11].

Цей опис, згідно з канонічними правилами розбудови "тексту в тексті", має характерне нарративне обрамлення (рамки) у вигляді двох звернень-повідомлень (вступного й заключного), адресованих наратором наратору (тобто тим грекам, які сприймаються як сучасники наратора-оповідача):

– 1-е повідомлення: *θησκεύουσι δὲ μάλιστα τὴν θεὸν τήνδε Ῥωμαῖοι ἐξ αἰτίας τοιαύτης, ὡς ἱστορία παρελήφαμεν, ἧς ἐπιμνησθῆναι ἔδοξε διὰ τὴν παρ' Ἑλλήνων τισὶν ἀγνωσίαν римляни ж дуже шанують цю богиню з наступної причини, як ми дізналися з переказу; пригадати її видається до- речним через незнання деяких греків;*

– 2-е повідомлення: *τοσαῦτα μὲν δὴ περὶ τῆς Πεσινουντίας θεοῦ φιλοτιμότερον ἱστορήσθω, οὐκ ἄχαριν ἔξοντα γνῶσιν τοῖς τὰ Ῥωμαίων οὐκ ἀκριβοῦσιν хай цього, що я розповів*

про пессінунтську богиню, буде достатньо, щоб для тих, хто не є обізнаним у римських справах, це пізнання не було неприємним [Herod.1.11].

Читач, ступінь "нараторологічної" підготовки якого не дозволяє йому розрізняти межі двох основних рівнів комунікації в нарративних творах (авторської та нараторської), в даному випадку може засвоїти, помилково прийнявши за концептуальну, точку зору наратора як єдину з можливих, а саме: пояснити для себе факт включення в основний текст оповіді наратора опису пессінунтської статуї необхідністю, як на цьому і наголошує той самий наратор, надати нараторам-грекам відомості про специфічні особливості відправлення культу богів у римлян.

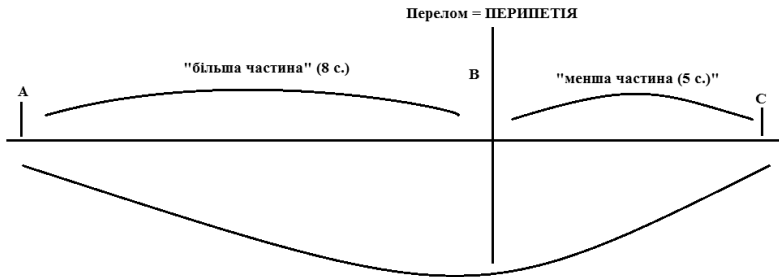
Проте вдумливий читач, читач з розвиненим естетичним чуттям неодмінно "наштовхнеться" в цьому тексті на те, що В. Ізер вдало назвав "лакуною", – терміном, під яким він розуміє блокування протікання речень (коли наступне речення не має відчутного зв'язку з попереднім, яке ми щойно продумали, – тоді в потоці думки відбувається блокада) [Антологія 2001, 355]. "Нестиковка" опису статуї та неочікуваного й до певної міри алогічного переходу до розповіді про Комода дасться взнаки: абстрактний читач (ідеальний реципієнт) мимоволі запідозрить тут подвійну загодованість інформації – одна її частина (власне, опис статуї) передаватиметься за допомогою **міфологічного** коду, а інша (звернення оповідача до наратора) – за допомогою коду **історичного** (історично-довідкового).

Між тим, ця лакуна в тексті Геродіана функціонально є не лише власне лакуною, а отже, одним з основних прийомів нарративної стратегії, але й, як вище було сказано, важливим конструктивним елементом твору – "текстом у тексті". При цьому мусимо зазначити, що "текст у тексті" (опис пессінунтської статуї) перебирає тут на себе провідну в композиційному й концептуальному планах роль: він, за нашими спостереженнями, водночас збігається, з одного боку, з моментом *перипетії*, характерним, за Аристотелем, для структури трагедії, а, з іншого, – з феноменом "*золотого перетину*".

Як відомо, принцип "золотого перетину" полягає в наявності такого співвідношення частин цілого, згідно з яким більша частина так відноситься до меншої, як ціле – до більшої частини: $AB : BC = AC : AB$ (що відповідає числовим значенням у таких пропорціях:

$$5 : 3 = 8 : 5; \quad 8 : 5 = 13 : 8 \quad \text{тощо}).$$

Те, що опис пессінунтської статуї ("текст у тексті") виконує особливу конструктивну роль, підтверджується його знаковою позицією в композиційній структурі I книги Геродіана: момент опису статуї збігається з "золотим перетином". Так, "ціле" I книги становить 13 сторінок (11 кеглем, інтервал 1.0), "більша частина" (разом з описом статуї) – 8 сторінок, "менша частина" – 5 сторінок. Згідно з Аристотелем, у трагедії як літературному жанрі перипетія (момент найвищої напруги сценічної дії, після якого події розгортаються у незворотному й передбаченому вже напрямі) завжди супроводжується наявністю того, що в подальшому отримало назву "золотого перетину". Порівняємо у Аристотеля кілька характерних висловів з його "Поетики": а) "...трагедія є наслідуванням дії не лише завершеної, але й такої, яка вселяє співчуття і страх, а це найчастіше за все буває, коли щось одне несподівано виявляється наслідком іншого..." [Arist.Poet.1452a]; б) "Нами прийнято, що трагедія є наслідуванням дії завершеної та цілої... А цілим є те, що має початок, середину і кінець. Початок є тим, що саме не йде з необхідністю за чим-небудь іншим, а, навпаки, за ним природно існує або виникає щось інше. Кінець, навпаки, є тим, що саме природно йде за чимось за необхідністю або після більшої частини, за ним нічого іншого не йде. Середина ж є тим, що і саме за чимось іде, і за яким щось іде" [Arist.Poet. 1450b]; в) "Перелом (περιπέτεια)... є зміною дії на свою протилежність, і при цьому... зміною імовірною або необхідною" [Arist.Poet.1452a]. Враховуючи сказане Аристотелем, композиційну структуру I книги Геродіана можна зобразити так:

Чому ж фрагмент з описом пессінунтської статуї слід сприймати як момент перипетії у I книзі "Історії..." Геродіана? Він, на нашу думку, засвідчує переломний момент у внутрішньому світі головного героя I книги – Комода – і знаменує своєрідну "точку неповернення" – неминучу його духовну і душевну деградацію. Як ми дізнаємося з контексту (і ця подія передуює описові пессінунтської статуї), на Комода під час урочистої процесії, коли римляни мали звичай нести статую богині-Матері, мав бути здійснений замах, і лише через зраду в середовищі заколотників імператор уник смерті. В результаті зрозумілими стають лінія поведінки і логіка вчинків Комода, про які сповіщає наратор одразу після опису статуї в 11-й частині першої книги: *ὁ δὲ Κόμοδος ἐκφυγὼν τὴν Ματέρωνος ἐπιβουλήν πλείονί τε περὶ αὐτὸν ἐχρήτη φρουρᾶ καὶ σπανίως τοῖς δήμοις ἐπεφαίνετο, τὰ πλείστα ἐν προαστείοις καὶ τοῖς ἀπωτέρω τῆς πόλεως βασιλικοῖς κτήμασιν διατρέβων καὶ ἑαυτὸν δικαστηρίων ἀπειργῶν καὶ βασιλικῶν προάξεων* *Комод же, врятувавшись від змови Матерна, оточив себе більшою охороною й рідко являв себе народові, проводячи більшу частину часу в передмістях та в імператорських маєтках подалі від міста й відсторонюючись від вершення суду та царських справ* [Herod.1.11].

Виходить, Комод, по суті, фактично відсторонився від виконання своїх обов'язків імператора не тому, що побоювся чергового замаху на себе (як це могло би "читатися" на рівні нараторської комунікації), а, згідно з міфологічним кодом (божий суд над жрицею в історії про пессінунтську богиню корелюється

з божим судом над Комодом; якщо жриця після усвідомлення неминучості божественного суду залишилася праведною, то імператор мав усвідомити, що кара богів не оминає і його), саме тому, що злякався кари богів за свої попередні злочини. Проте, як стає очевидним, реакція його на "кару божу" виявилася душевно нікчемною: замість того, щоб, усвідомивши свій гріх, почати змінювати себе, свою внутрішню сутність на краще, він приймає рішення самоусунутися, причому в обох можливих значеннях цього поняття – і від управління імперією, і від боротьби із самим собою. Наслідки такого переломного рішення негайно даються взнаки: вся подальша історія Комода – це історія його швидкого морального падіння й духовного виродження, адже невдовзі після цього він швидко перетворюється на серійного вбивцю (спочатку – тварин, а згодом і людей, – *див.* частини 13, 14, 15 – описи гладіаторських боїв, репресій та божевільних витівок головного героя), на якого, за логікою речей, чекає прогнозована безславна й насильницька смерть (частини 16, 17).

Таким чином, "текст у тексті" виконує в I книзі Геродіана не лише роль конструктивної ("золотий перетин"), але й смислової (концептуальної) основи твору: перипетія (і пов'язана з нею зміна внутрішнього світу головного героя) стає очевидною і може бути проаналізована лише на рівні авторської комунікації та, водночас, виявляється недоступною для усвідомлення на рівні комунікації нараторської. Застосування у творі Геродіана конструктивного прийому "текст у тексті" красномовно свідчить про необхідність розмежування авторської та нараторської комунікацій в історіографічних творах, адже, як бачимо, саме авторська комунікація перебирає на себе функцію розбудови латентної концептуальної основи твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 2001. – 832 с.

2. *Бремон К.* Структурное изучение повествовательных текстов после В. Проппа // Семиотика : Антология / Сост. Ю. С. Степанов. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – С. 472–479.

3. Греймас А.-Ж. Размышления об актантных моделях // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с фр. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Издательская группа "Прогресс", 2000. – С. 153–170.
4. Лотман Ю. М. Семиосфера. – СПб : Искусство-СПб, 2000. – 704 с.
5. Ткачук О. М. Наратологічний словник. – Тернопіль : Астон, 2002. – 173 с.
6. Шмид В. Нарратология. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
7. Genette, Gérard. Discours du récit. – Paris : Editions Du Seuil, 1972. – 268 p.
8. Kemezis Adam M. Greek narratives of the Roman empire under the Severans: Cassius Dio, Philostratus and Herodian. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 335 p.
9. Kolb, F. Literarische Beziehungen zwischen Cassius Dio, Herodian und der Historia Augusta. – Bonn: Habelt Verlag, 1972, VII. – 342 S.
10. Lévi-Strauss, Claude. Anthropologie structurale. – Paris : Pion, 1958. – 454 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Aristotelis Poetica. www.perseus.tufts.edu.
2. General Introduction to Narratology. www.cla.purdue.edu.
3. Herodiani Ab excessu divi Marci libri octo. http://pot-pourri.fltr.ucl.ac.be_

Стаття надійшла до редакції 24.04.15

Ф. В. Довбищенко, магістрант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, г. Київ

Коммуникативная структура і книги трактата геродиана "история после марка аврелия"

В статтє досліджена коммунікативна структура І книги трактата грекоязычного историка III в. н.э. Геродиана "История после Марка Аврелия", установлен принцип функционирования приема "текст в тексте". Доказано, что использование этого приема связано с необходимостью разграничения авторской и нараторской коммуникации в историографических сочинениях, поскольку именно авторская коммуникация выполняет функцию построения латентной концептуальной основы произведения.

Ключевые слова: структура коммуникации, прием "текст в тексте", грекоязычная историография, позднеэллинистический период.

F. Dovbyshchenko, Master Student
The Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

The structure of communication of the book one of herodian's treaty "the history of the roman empire"

In the article the structure of communication as well as the principle of functioning of the "text in text" method of the first book of Herodian's "History of the Roman empire" are being analyzed. It is proved that using this kind of method stems from the necessity to deliniate author's and narrative communication in

historiographic narratives, since it is the author's communication that serves as a builder of latent-conceptual basis of a narrative.

Keywords: *communication structure, the "text-in-text" method, Greek historiography, late-hellenistic period.*

УДК 811.14'02:81'42

К. М. Докучаєва, студ.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ОБРАЗ АЇДА В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА МІФОЛОГІЇ: КОГНІТИВНИЙ І ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ

У статті досліджено способи вербалізації уявлень стародавніх греків про царство мертвих та його володаря, визначено міфи, у яких описується Аїд як бог та царство мертвих, проаналізовано мовні засоби зображення Аїда у давньогрецькій літературі, розглянуто гносеологічний аспект уявлень греків про потойбічний світ, зокрема встановлено взаємозв'язок Аїда з таємним знанням, якого можна було досягнути після смерті.

Ключові слова: *вербалізація, давньогрецька мова, давньогрецька література, давньогрецька міфологія, Аїд, царство мертвих, хтонічні культури, знання.*

Уявлення стародавніх греків про потойбічний світ були предметом дослідження у працях А. Ф. Лосєва [Лосев 1996], А. А. Тахо-Годі [Тахо-Годи 1989], Р. Грейвса [Грейвс 1992], Д. Л. Міллера [Miller 1978], С. Дж. Макі [Maskie 1999] та ін. Ці вчені досліджували взаємозв'язок Аїда з іншими давньогрецькими богами, зокрема, з Діонісом [Miller 1978], аналізували образ Аїда у поемах Гомера [Maskie 1999], проте вербалізація уявлень стародавніх греків про підземний світ та його володаря у творах давньогрецької літератури залишилася поза увагою вчених. Отже, **актуальність** даного дослідження зумовлюється недостатнім висвітленням у науковій літературі образу Аїда в давньогрецьких творах, а також необхідністю дослідження мовної репрезентації уявлень стародавніх греків про потойбічний світ з позицій лінгвокогнітології та лінгвокультурології. **Мета даної статі** – дослідити вербалізацію давньогрецьких уявлень про потойбіччя, зіставити репрезентацію царя мертвих у різних міфо-